

τα έχει να προχωρήσει προς τα πίσω η οικονομική μεταρρύθμιση». Αυτή η άποψη έχει διαδοθεί ιδιαίτερα στις φτωχότερες, οικονομικά λιγότερο αναπτυγμένες χώρες σε μετάβαση, στον επιχειρηματικό κόσμο, μετάξυ των οικονομικών ειδικών τεχνολογιστών. Δεν συμφωνώ μαζί τους, αλλά εάν διακηρύττουν αυτή την άποψη ανοιχτά, τότε γίνεται τουλάχιστον φανερό ότι εδώ συγκαταλέγονται δύο ειδών *ουσιότητα αξιών* και συγκαταλέγονται το σύστημα αξιών στο οποίο προτεραιότητα έχουν τα ανθρώπινα δικαιώματα και η δημοκρατία και το σύστημα αξιών στο οποίο έχουν προτεραιότητα η υλική ευημερία και η οικονομική ανάπτυξη.

Η ανταπόκριση των συστημάτων αξιών αποτελεί οργανικό στοιχείο της ζωής μιας πλουραλιστικής κοινωνίας. Όμως είναι ενοχλητικό αν κάποιος εφαρμόζει δύο μέτρα και στάθμη. Και αυτό το φαινόμενο το συναντούμε μετάξυ των δυτικών συμβούλων και παραπεμπτών που ασχολούνται με τις χώρες της μετάβασης. «Για μας τους δυτικούς φυσικά είναι απαραίτητη η δημοκρατία - αλλά για εκείνους (φερέ ειρυνία τους κινέζους, τους ασιάτες, τους κατοίκους των φτωχών χωρών) η δημοκρατία δεν είναι τόσο σπουδαία». Από πού το γνωρίζουν αυτό; Αφού έως ότου διαρκεί η καταπίεση, κανείς δεν μπορεί να απαιτήσει σε αυτό το ερώτημα. Πέρα απ' αυτό, τη γέννηση της δημοκρατίας δεν μπορεί να την κλείνει εκείνος που δεν είχε ακόμα τη δυνατότητα να τη δοκιμάσει. Τρώγοντας έρχεται η όρεξη. Οι άνθρωποι αισθάνονται απαραίτητη τη δημοκρατία από τη στιγμή που αυτή σταθεροποιήθηκε και θεσμοτοποιήθηκε.

Στις χώρες που δεν άρχισε ακόμα η μετασοσιαλιστική μετάβαση, φάσι πρέπει να υπολογίζουν ότι θα ανακύψει αυτό το δίλημμα. Οφείλουν να προστοιμαστούν με τη σκέψη τους ότι θα αντιμετωπίσουν πολλές φορές αυτό το βασικό ζήτημα επιλογής και τα παρακάδια του, όταν θα τεθούν στην ημερήσια διάταξη τα διαδικαστικά ζητήματα προετοιμασίας και εισαγωγής διάφορων μεταρρυθμιστικών προτάσεων.

Η δημοκρατία του κρότους δικαίου

Προσέεται για ένα γιγαντιαίο καθήκον που αγκάλιζει πολλούς τομείς. Αντί ομοιοτύ, αναφέρω με λέξεις τίτλου μερικά σπουδαία και χαρακτηριστικά στοιχεία του: τα ανθρώπινα δικαιώματα, το στηριζόμενο στον πολιτικό συνγνωρισμό πολικομιακό σύστημα και την αποδοχή ενός συντάγματος που κατοχυρώνει τους θεσμούς του κοινωνοδουλευτισμού. τη

νομοθέτηση ενός αστικού και ποινικού κώδικα σε αμηνία με το σύνταγμα, ο οποίος εξασφαλίζει, μετάξυ των άλλων, την επιβολή της ιδιωτικής σύμβασης, την επεξεργασία μιας σειράς νέων νόμων οι οποίοι ρυθμίζουν την επιχειρηματική ζωή και τις αμοδιότητες, τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των κρατικών οργάνων κατά τρόπο που να ανταποκρίνονται στις απαιτήσεις των οικονομίας της αγοράς. Παράλληλα με τη νομοθεσία πρέπει να δημιουργηθεί η ανεξάρτητη δικαιοσύνη. Να εξασφαλιστούν εγγυήσεις ότι η αστυνομία και η επέλεση των ποινών δεν θα καταχράζονται τα δικαιώματά τους, τις αμοδιότητές τους. Πρέπει να καταργηθεί η δυνατότητα να είναι υπεράνω του νόμου οποιοσδήποτε - ένα κόμμα, μία αρχή, το ίδιο το κρότος (Sajo 1998, 2004).

Ακόμα και η ατλή απαθίμηση μας προειδοποιεί ότι η νομική μεταρρύθμιση και η δημιουργία των θεσμών και των οργάνων του κρότους δικαίου απαιτούν μεγάλη προσοχή, περίσκεψη, αρχιβεία και πολύ χρόνο για την υλοποίηση αυτών των απαιτήσεων. Θα ατάξωναι την ιδέα του κρότους δικαίου εάν χρειάζονται να διορθώνουμε κάθε τόσο και λιγάκι τους νέους, αλλά βεβιασμένα, λανθασμένα διατυπωμένους νόμους και εάν χρειάζονται να διορθώνουμε κάποια αναδιοργάνωση με ατανατές νέες αναδιοργάνώσεις.

Σε όλες τις υρόλοιτες σφαιρές της κοινωνικής ζωής - είτε πρόκειται για πολιτική διαδίκασία, είτε για τον επιχειρηματικό κόσμο είτε για τον τομέα του πολιτισμού και της επιστήμης - για να πετύχει ο μετασχηματισμός χρειάζεται να υπάσχει ένα κατάλληλο υπόβαθρο κρότους δικαίου. Η έλπειση αυτού οδηγεί σε ανωμαλίες και σε συγκαταλέσεις, αυτό το διδαχθήκαμε πικρά από τις ίδιες τις εμπειρίες μας στις χώρες όπου συνέβησαν πολλά πράγματα στον δρόμο της μετάβασης προς την οικονομία της αγοράς.

Αυτό είναι το δίλημμα - πιο συγκεκριμένο, πιο χειροπιαστό απ' αυτό συμπτέγραφα δεν μπορεί και δεν θα ήθελα να βγάλω. Στα πρώτα χρόνια του ανατολικοευρωπαϊκού μετασχηματισμού οι δυτικοί σύμβουλοι αναφερόνταν συχνά στο πρόβλημα της «τημηατοποίησης του δείγματος» και παρότρυναν τους ερευνητές του θέματος να προστάθισουν να επεξεργαστούν θεωρίες και μοντέλα για την «άριστη τημηατοποίηση». Δεν νομίζω ότι το πρόβλημα αυτό μπορεί να λυθεί θεωρητικά. Υπάρχουν περιπτώσεις που μπορεί και είναι σκόπιο να βιαστούμε λιγάκι με ένα επιμέρους μέτρο έχοντας υπόψη ότι το κατάλληλο νομικό υπόβαθρο θα διαμορφωθεί αργότερα με κάποια χρονική υστέρηση. Όμως αυτή η βιασνή μπορεί να είναι επικίνδυνη και να γίνει ακόμα και ανταποα-

γωγική εάν είναι υπεργολικά προϊόντα και εάν στηριχθεί πολύ αργά με το κατάλληλο υπόβαθρο του νόμου και της απονομής δικαιοσύνης. Η αναμείωση της δυναμικής των διάφορων διαδικασιών είναι μια δύσκολη τέχνη. Το πόσημα τούτο επιθυμεί να αποτελέσει μία προεξοφλητική: ο μεταρρυθμιστής ως το σκεπτεί! Και αν ακόμα εργάζεται σε μη νομικό τομέα, να μην ξεχνάει ποτέ να αποφασίζει το υπόβαθρο του νόμου και της απονομής δικαιοσύνης και να τα λαμβάνει υπόψη του όταν διαμορφώνει το ρυθμό πραγματοποιήσιμης των αλλαγών.

Η ενίσχυση του ιδιωτικού τομέα

Ακόμα και στις χώρες στις οποίες έχουν αλλάξει ριζικά οι σχέσεις εξουσίας υπέρ της οικονομίας της αγοράς, υπάρχουν ακαθάρατοι αναπτυξιακοί κλάδοι. Εάν η ιστορική στροφή ανατροπής του σοσιαλιστικού συστήματος, που συντελείται σε ολόκληρο τον κόσμο δεν τους έπεισε, η δική μου σύντομη μέλητη δεν θα ανατρέψει τον τούτο σκεπής τους. Επομένως δεν απευθύνομαι σε αυτούς, αλλά σε εκείνους οι οποίοι με ενθουσιασμό ή με λιγότερο ενθουσιασμό προβάλλουν ότι ο σοσιαλισμός θα αντικατασταθεί από κάποια μορφή του καπιταλισμού. Οι άνθρωποι αυτοί συμφωνούν με την άποψη ότι το μερίδιο της κρατικής και συνεταιριστικής ιδιοκτησίας πρέπει να μειωθεί σε μεγάλο βαθμό, καθώς και ότι η ατομική ιδιοκτησία εξελίσσεται σε κυρίαρχη μορφή ιδιοκτησίας. Ως αυτό το σημείο υπάγχει συμφωνία. Όμως αυτή η προοπτική αφήνει ανοικτή μία σειρά ζητημάτων.

Στην Ανατολική Ευρώπη και στα κράτη που διαδέχθηκαν τη Σοβιετική Ένωση η πολιτική ξυή, η επιστημονική, επαγγελματική σύζηση και η προσοχή του τύπου εστιάζεται κυρίως στο εξής: τι πρέπει να γίνει με τις μέγχα κεραικές (ενδοχόμεως συνεταιριστικές) επιχειρήσεις και την άλλη κρατική περιουσία. Πρέπει άραγε να επιστραφούν στους πρώην ιδιοκτήτες; Πρέπει να πωληθούν σε εκείνους που είναι πρόθυμοι να τις αγοράσουν; Πρέπει να δοθούν σε κάποια διακεκλιμένη ομάδα του πληθυσμού η οποία χαρακτηρίζεται ως δικαιούχος, π.χ. η κρατική επιχείρηση να δοθεί στους εργασζόμενους της, η κρατική κατοικία στον κάτοικό της; Ή θα πρέπει όλα τα ιδιοκτησιακά δικαιώματα να μοιραστούν στους πολίτες ίσομεγώς, δηλαδή με βάση την αρχή της ισότητας;

Ποτού διατυπώσω την άποψή μου για αυτά τα ερωτήματα, πρέπει να κάνω μια προκαταρκτική παρατήρηση. Κατά τη γνώμη μου το

πρωταρχικό ζήτημα δεν είναι τι πρέπει να γίνει με την κρατική ιδιοκτησία. Το πρωταρχικό ζήτημα είναι γενικότερο και σφαιρικότερο: τι πρέπει να γίνει ώστε να δομολογηθεί η όσο το δυνατόν υγιέστερη και δυναμικότερη ανάπτυξη του ιδιωτικού τομέα της χώρας; Επομένως πρώτα θα ανατρέξω την άποψή μου για αυτό το ζήτημα και μόνο μετά θα ασχοληθώ με την ανάληψη των ιδιωτικοποιήσεων.⁶

Για την υγιή ανάπτυξη του ιδιωτικού τομέα χρειάζεται πρώτα απ' όλα να παραμεριστούν τα εμπόδια που είχε βάλει το κομμουνιστικό σύστημα όσον αφορά την *ελεύθερη είσοδο στην αγορά*. Όποιος θέλει να ασπύξει επιχειρηματική δραστηριότητα, πρέπει βέβαια να πληροί ορισμένους ελάχιστους όρους- όροι ασφαλείας εργασίας, πυροσβεστικές προδιαγραφές, υποχρέωση εγγραφής στα μητρώα της εφορίας για λόγους φορολογίας κ.λπ. -πέρα όμως απ' αυτά πρέπει να του εξασφαλίεται στο μεγαλύτερο δυνατό βαθμό η ελευθερία της επιχειρηματικής δραστηριότητας. Το κομμουνιστικό σύστημα κατάγγιψε ή περιόρισε σε πολύ στενά πλαίσια τις *μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις*. Πρέπει να καταστεί δυνατή, με την άδοση των απαγορευτικών διατάξεων, η νέα επιχειρηματική πρωτοβουλία. Αυτό και μόνο θα δομολογήσει τη μαζική εμφάνιση των ιδιωτικών μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων. Η ανάπτυξη τους επαχύνεται περατέρω εάν οι επιχειρηματίες ενισχυθούν επιπλέον με φορολογικές διευκολύνσεις, με ευνοϊκές πιστώσεις ή με άλλα μέτρα. Ο τομέας των μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων αυξήθηκε με αρκετά γρηγορούς ρυθμούς στις μεταβατικές οικονομίες.

Με τη στρατηγική που αποβλέπει στην αύξηση και ενίσχυση του ιδιωτικού τομέα συνδέεται ένα δύσκολο δίλημμα: σε ποιο βαθμό πρέπει να ανοιχτεί η χώρα στην εισροή του ξένου κεφαλαίου; Πέρα από το αυτό άνοιγμα, χρειάζεται να προσεέλνεται στη χώρα το ξένο κεφάλαιο και με άλλους τούτους ευνοϊκής μεταχείρισης; Εδώ βρισκόμαστε επανειλημμένα μπροστά σε ένα πρόβλημα που έχει πολιτικές πτυχές. Κάτι παρόμοιο, σε τελική ανάληψη πρόκειται για σύγκρουση αξιών. Η εθνική κυριαρχία, η εξάλειψη των ξένων επιρροών, η προστασία των εγχώριων επιχειρήσεων και παραγωγών από τον ξένο ανταγωνισμό αποτελούν άραγε ένα αξίωμα που τοποθετείται (ως προτεραιότητα) πάνω

⁶ Εχω διατυπώσει τις προτάσεις μου ακόμα στην αρχή της μετα-σοσιαλιστικής μετάβασης στην Ανατολική Ευρώπη. Μετά την πάροδο της πρώτης δεκαετίας του μετασχηματισμού επανήλθα στο ζήτημα αυτό και επιβεβαίωσα την αρχική μου θέση (Kornai 2002).

από όλα: Αν ναι, τότε αποτελεί σχεδόν εθνική προσβολή η εμφάνιση των πολυεθνικών εταιρειών ή άλλων ξένων επενδυτών, η αγορά εργώ-γιας γης και η απόκτηση άλλης ιδιοκτησίας ή ιδιοκτησιακών δικαιωμά-των. Σε αυτή την αντίληψη η απαγόρευση, η απομάκρυνση των ξένων έχει αυτή καθαυτή εσωτερική αξία. Αρένντι σε αυτή τη θέσηση βρίσκεται η αντίληψη που θεωρεί στρουδαίωτηρη την ανάπτυξη της οκο-νομίας και την αύξηση της ευημερίας. Οι χώρες που πρόσφατα απέλε-θεώθηκαν από τα δεσμά της σχεδιασμένης οικονομίας χαρακτηρίζο-νται από στενότητα κεφαλαίων ενώ έχουν μεγάλες ανάγκες για επενδύ-σεις. Η εισορή του ξένου κεφαλαίου, σύμφωνα με αυτή την προσέγγιση, είναι ένα ευπρόδεκτο φαινόμενο. Είναι φανερό ότι οι άμεσες ξένες επενδύσεις δεν πραγματοποιούνται για ανθρωπιστικούς σκοπούς. Ο επενδυτής προσδοκά κέρδη και, όταν έρθει ο κατάλληλος χρόνος, ένα μέρος του κέρδους θα το επανεπενδύσει στη χώρα υποδοχής ενώ το άλλο μέρος θα το επαναπαρτίσει. Όμως αυτό δεν είναι ένα παύγω μη-δενικού αθροίσματος στο οποίο ο επενδυτής κερδίζει ενώ η χώρα υπο-δοχής χάνει. Και οι δύο πλεύες μπορούν να κερδίσουν. Στη χώρα υπο-δοχής οι άμεσες ξένες επενδύσεις αυξάνουν την απασχόληση, επιφέ-ρουν φορολογικά έσοδα για τον κρατικό προϋπολογισμό, διαδίδουν την ξένη τεχνολογία, την εργασιακή κουλτούρα και την πειθαρχία των βιομηχανικά αναπτυγμένων χωρών (Lizal and Svejnar 2002).

Θα θεωρούσα σημαντικότερες τις συγκεκριμένες προθέσεις του επενδυτή και όχι το διαβατήριό του. Ποιες επενδύσεις προγραμματίζει, ποια πλεύενα και ποιες δαπάνες συνεπάγονται για τη χώρα υπο-δοχής. Εάν η ξένη άμεση επένδυση συνεπάγεται αμοιβαία οφέλη, τότε θα την ενθάρρυνα, κάτι παρσάνω, θα την υποστήριζα με κρατικά μέ-σα. Η θέση μου αυτή απεικονίζει το σύστημα αξιών μου και έχει υποθε-τικό χαρακτήρα. Εξαρτάται από τις συγκεκριμένες λεπτομέρειες της δε-δομένης επενδυτικής πρόθεσης: σε ποιο βαθμό υπόσχετα ευνοϊκά απο-τέλεσματα, σε ποιο βαθμό αξίζει την ενθάρρυνση και την υποστήριξη.

Εάν η κωβέρνηση της μετασοσιαλιστικής χώρας πήρε απόφαση υπέρ της ενθάρρυνσης και της υποστήριξης της εισοής ξένου κεφαλαίου, ακόμα και τότε δεν επιτρέπεται να πιστεύουμε ότι η ένταση αυτής της διαδικασίας θα εξαρηθεί απολυτοτικά από τους στρημαίους οκονο-μικούς όρους. Εξαρτάται και από τη σταθερότητα του κέρτους δικαίου, από την προστασία της ιδιοκτησίας που μπορεί να υπολογίζει ο ξένος επενδυτής, από την επιβολή της επέλεσης των συμβάσεων που έχει υτογράψει, από την εμπιστοσύνη που μπορεί να έχει στο δικαστήριο

και την αστυνομία όταν ήτησει τη βοήθειά τους σε περίπτωση παρα-βίασης των δικαιωμάτων του. Εξαρτάται ακόμα και από το πάλιωό κλίμα και την κοινή γνώμη. Μάταια ο υπολογός οικονομίας και ο δήμαρχος θα ενθάρρυνει τους ξένους επιχειρηματίες να πραγματοποιήσουν επενδύσεις εάν στο μεταξύ ακούγονται μισαλλόδοξες φωνές στα μέσα μαζικής επικοινωνίας ή ακόμα και στο κοινοβούλιο. Τα φαινόμενα της πολιτικής και της οικονομίας συνδέονται στενά και σε αυτό το σημείο.

Σύμφωνα με τις εμπειρίες της μετα-σοσιαλιστικής περιοχής του Σόφια, στην επέκταση της ατομικής ιδιοκτησίας τον κύριο ρόλο διαδραματίζουν οι νέες επιχειρηματικές πρωτοβουλίες (Koning, Lehmann and Schaffer 1996, Koning 1997). Οι λεγόμενες νέες «πρό-σνες» επενδύσεις είναι εκείνες που κωτώς βάζουν τη σφραγίδα τους στον απεικνόμενο ιδιωτικό τομέα. Αυτό ισχύει για τις επενδύσεις των μικρών και μεσαίων επιχειρηματιών, αλλά και για τους ημεδαπούς και αλλοδαπούς μεγάλους επενδυτές. Είναι αξιοπρόδεκτο ότι στις περι-οστέρες περιπτώσεις ο αλλοδαπός επενδυτής δεν προτιμάει να ασχο-λείται με τον εκσυγχρονισμό του παλαιού εργοστασίου που κλήρονό-μησε από το σοσιαλισμό. Είναι πιο αλό και πιο οικονομικό για αυτόν να ιδρύσει ένα εντελώς καινούργιο εργοστάσιο.

Ιδιωτικοποιήσεις⁷

Έτσι φτάσαμε στο ερώτημα που προηγούμενα έμεινε αναπάντητο: τι πρέπει να γίνει με τις επιχειρήσεις που στην εποχή του σοσιαλιστικού συστήματος ανήκαν στην ιδιοκτησία του κράτους (ή των συνεταιρισμών);

Κατά την άποψή μου σε αυτό το ερώτημα δεν μπορεί να δοθεί μια απλή απάντηση που να έχει οικονομική ισχύ. Αξίζει να σταθμιστούν πολλά ειδικά παράγοντες.

Ο πρώτος παράγοντας: ποια είναι τα δεδομένα της εν λόγω επιχεί-ρησης και συγκεκριμένα στην περιόδο που προκίπτει το πρόβλημα. Εάν τεχνολογικά είναι απαρχαιωμένη, βρίσκεται σε κατάσταση «δίταν-σης», τότε στην πλειονότητα των περιπτώσεων η πιο έξυπνη άποψη είναι το κλείσιμο της επιχείρησης. Εάν είναι υπεργεωμένη, τότε μπορούμε

⁷ Η Ευρωπαϊκή Τράπεζα ανασυγκρότησης και Ανάπτυξης (EBRD) και η Παγκόσμια Τράπεζα (World Bank) παρέχουν διάφορες πληροφορίες και εκτιμήσεις για την ανάπτυξη του ιδιωτικού τομέα και τις ιδιωτικοποιήσεις. Βλέπε EBRD 2002, 2001, World Bank 2002.

να σκεφθούμε τη δομολόγηση της διαδικασίας πτώχευσης. Σαν αποτέλεσμα αυτής της διαδικασίας σημαντικό μέρος των ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων θα περάσει στα χέρια των πιστωτών. Η προηγούμενη επιχείρηση, ως οργάνωση και ως νομικό πρόσωπο καταργείται, αλλά εκπονώνται τα φυσικά περιουσιακά της στοιχεία. Αυτό συνήθίζεται να αποκαλείται και ιδιωτικοποίηση με διαδικασία πτώχευσης.

Ένας άλλος παράγοντας, που επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό την αποφαση, είναι η *μακροοικονομική κατάσταση* της χώρας. Εάν οι άνθρωποι υποφέρουν από τη μεγάλη ανεργία, τότε μπορεί να είναι δικαιολογημένη -τουλάχιστον προσωρινά- η διατήρηση της επιχείρησης που κατά τα άλλα δεν είναι κατάλληλη να χρειαστεί να αναβληθεί για την περίτωση αυτή ενδεχομένως να χρειαστεί να αναβληθεί για αργότερα ή να πραγματοποιηθεί με βραδύτερους ρυθμούς η ιδιωτικοποίηση της επιχείρησης, σαν συνέπεια της οποίας ο νέος ιδιοκτήτης θα απέλυε αμέσως σημαντικό μέρος των απασχολούμενων. Αυτή τη συνθημαμένη παρενέργεια της ιδιωτικοποίησης, η κοινωνία μπορεί να την αντξει ευχολότερα όταν η οικονομία αναπτύσσεται και οι νέες επιχειρήσεις απορροφούν το εργατικό δυναμικό που αποβάεται από τις υπερχρεωμένες επιχειρήσεις.

Η απόφαση απαιτεί ιδιαίτερη προσοχή, ειλικρινή ανθώπινη συμπάθεια και συμπράδαση σε χώρες -και η Κούβα πιθανώς ανήκει σε αυτή την κατηγορία- όπου η αθλιότητα αφορά σημαντικό τμήμα του πληθυσμού. Οφείλουμε να προχωρούμε με προσεκτικά βήματα στο γκέ-οτιο των μη αποδοτικών επιχειρήσεων ή στην αναδιόργανωσή τους όταν αυτή συνεπάγεται μείωση των απασχολούμενων. Να προβαίνουμε σε τέτοιες ενέργειες -αν είναι δυνατόν- μόνο στην περίπτωση που η ανάπτυξη της οικονομίας είναι σε θέση, χωρίς υπερβολική χρονική υστέρηση, να απορροφήσει το απολυμένο εργατικό δυναμικό και έχει δημιουργηθεί το κοινωνικά προοτατερτικό δίκτυο, το οποίο αμβλώνει τις μεταβατικές δυσκολίες. Όμως αυτοί οι κοινωνικοί προβληματισμοί δεν μπορεί να αποτελέσουν αφορμή για την ατέμνη αναβολή των ενεργειών που απαιτούνται στην εξέλιξη της μη αποδοτικής παραγωγής. Μια υπερβολικά παρατεταμένη αναβολή θα εμποδίξε σοβαρά την αύξηση της παραγωγής που αποτελεί το μοναδικό πρόγμια αποτελεσματικό μέσο της διαγωγής εξέλιξης της χώρας. Η ιδιωτικοποίηση εξυμνείται κατά πρώτο λόγο την αύξηση της οικονομικής αποδοτικότητας. Όμως και αυτό έχει τις *πολιτικές και ηθικές* πτυχές του, οι οποίες ενδεχομένως μπορεί να συγγουστούν με τις απαιτήσεις της αποδοτικότητας.

Προηγούμενα έχει γίνει λόγος για την απονομή δικαιουσνης, για την αξιολόγηση των εργαμάτων που διαπραχθηκαν στο παλαιό σύστημα και για την τιμωρία των δραστών τους. Μια άλλη πτυχή της απονομής δικαιουσνης είναι η αποζημίωση των πληγέντων από το παλαιό καθεστώς. Πρέπει άραγε να πάδουν πίσω την παρουσία τους εκείνοι από τους οποίους την ιδιοποιηθηκε η κομμουνιστική εξουσία, δηλαδή πρότε οι οποίοι τους κατοικιών τα σπίτια τους). Η επιστροφή των περιουσιών προσκαφούε σε σοβαρές πρακτικές δυσκολίες στην περίπτωση που στην περίοδο του κομμουνιστικού καθεστώτος τα αδικικά περιουσιακά αντικείμενα μετασχηματίστηκαν, εκσυγχρονίστηκαν και διευρύνθηκαν με νέες επενδύσεις, με αποτέλεσμα τα εν λόγω περιουσιακά αντικείμενα, στην σημερινή τους φυσική μορφή, να μην είναι *ταυτόσημα* με εκείνα που πήδαν από τους πρώην ιδιοκτήτες. Στην περίπτωση αυτή προκύπτει το θέμα της δυνατότητας *χρηματικής αποζημίωσης*. Το κέρτος να πληρώσει αποζημίωση για τις ατάλιες που προκάλεσε η ατάλλα-τόωση;

Βιογονόμαστε ανημέτωποι με πολλά αξιακά διλήμματα. Η απαιτηση απονομής δικαιουσνης υπνοφύει: εκείνος στον οποίο το παλαιό σύστημα προκάλεσε ζημία, πρέπει να αποζημιωθεί από τον νέο σύστημα. Αλλά ποιος θα πληρώσει αυτή την αποζημίωση; Το κέρτος; Ναι, αλλά το κέρτος δεν έχει «δικιά του χρήματα» και ξοδεύει τα χρήματα των σημερινών φορολογούμενων. Ο πληθυσμός που ζει *σήμερα* δεν κερδίζει από τα λάθη του πρώην συστήματος, αλλά είναι και αυτός θύμα του. Γιατί να πληρώσουν οι σημερινοί πολίτες, μεταξύ τους και πολλοί πρώτοι άνθρωποι από το ισχνό εισοδήμά τους το τίμημα για μια σοβαρή αδικία που έγινε πριν από πολλές δεκαετίες; Υπάρχουν συνεπώς ισχυρά ηθικά αντεπιχειρήματα.

Ενώ ο ίδιος γέδνω περισσότερο προς το τελευταίο ηθικό κριτήριο -αλλά θα ήθελα να αφησω το ζήτημα ανοικτό. Ήθελα περισσότερο να σηματοδοτήσω ότι το πρόβλημα έχει και αυτή την ηθική πτυχή!

Δεν έχει άραγε ειδικά δικαιώματα στην ιδιοκτησία της επιχείρησης εκείνος που εργάζεται σε αυτήν; Δεν πρέπει άραγε να περάσουν στην *ιδιοκτησία των εργαζομένων* οι επιχειρήσεις που προηγούμενα αποτελούσαν κρατική ιδιοκτησία; Εδώ εμφανίζονται σοσιαλιστικές ιδέες σε ένα νέο «καπιταλιστικό περιβάλλον». Η σκέψη αυτή είναι αραχτά θολή

αρχία και για ένα συνολογισμό οσοιαστικού προσανατολισμού. Συντελέστηκε η αλλαγή του πολιτικού συστήματος και τέθηκε στην ημερήσια διάταξη η μεταρρύθμιση της ιδιοκτησίας. Αυτή τη στιγμή η χωρική επιχείρηση Α πείει καλά, φέγγει πολλά κέρδη, ενώ η επιχείρηση Β είναι πολύ ζημιώσιμη. Στην πρώτη επιχείρηση τα υψηλά κέρδη δεν οφείλονται στους εργαζόμενους. Είναι τυχεροί διότι κληρονόμησαν σ'ιγ'χωρο τεχνολογικό εξοπλισμό και το ποσοφά των προϊόντων της επιχείρησης ανταποδίνονται στους νέους όρους της αγοράς. Στην επιχείρηση Β η ζημία οφείλεται όχι στην αμέλεια των εργαζομένων αλλά στον απαρχαιωμένο τεχνολογικό εξοπλισμό και στο ότι στις νέες συνθήκες της αγοράς δεν χρειάζονται τα προϊόντα της. Η ιδιοκτησία της επιχείρησης Α αποτλεί εθνικό δώρο για τους εργαζόμενους της, ενώ οι εργαζόμενοι της επιχείρησης Β, εάν αποδέχονταν την ιδιοκτησία, θα επωμίζονταν ένα βαρύ φορτίο.⁸ Πώς δικαιολογείται η ανταμοιβή των εργαζομένων της επιχείρησης Α και η τιμωρία των εργαζομένων της επιχείρησης Β; Αυτό έρχεται σε αντίθεση με τις στοιχειώδεις απαιτήσεις της δικαιοσύνης.

Σε αρκετές μετα-σοσιαλιστικές χώρες προτάθηκε ένα σχέδιο σύμφωνα με το οποίο τα ιδιοκτησιακά δικαιώματα πηρέται να μοιραστούν ισόμεως, με βάση την αρχή της ισότητας, μεταξύ όλων των πολιτών. Η πρόταση αυτή διαπρώθηκε πρώτα στην Πολωνία και εφαρμόστηκε για πρώτη φορά στην Τσεχία με τη μορφή της *ιδιωτικοποίησης με κουπόνια (voucher)*. Κάθε πολίτης μπορούσε να ζητήσει ένα κουπόνι ιδιωτικοποίησης (που ονομάστηκε voucher), το οποίο τον καθιστούσε κάτοχο μιας ορισμένης χωρικής ιδιοκτησίας. Αργότερα στη Ρωσία εφαρμόστηκε σε πολύ ευρεία κλίμακα αυτή η μορφή ιδιωτικοποίησης. Η Τσεχική και Ρωσική ιδιωτικοποίηση με κουπόνια, όσον αφορά τους συγκεκριμένους κανόνες παιγνιδιού, δεν ήταν ακριβώς ταυτόσημες, αλλά συμπενούσαν από την άποψη των βασικών οικονομικών, κοινωνικών και ηθικών χαρακτηριστικών. Το σχήμα αυτό εφαρμόστηκε και σε ορισμένες άλλες μετα-σοσιαλιστικές χώρες, αν και όχι σε τόσο μεγάλη κλίμακα όπως στην Τσεχία και τη Ρωσία.

⁸ Υποθέτουμε πιο πάνω τις ηθικές πτυχές. Σε συνδυασμό με αυτές προκύπτουν όλα εκείνα τα προβλήματα υποκίνησης που γνωρίζουμε καλά από τη βιβλιογραφία για την «αυτοδιαχείριση» ή για την «εργατική διαχείριση». Είναι άσπρε σε θέση η καλύτερη επιχείρηση να αντισταθεί στην έξορση αυτήση των μεθών, να εξασφαλίσει την εργασιακή πειθερία; Βλέπε π.χ. Roland 2000, Filatovchev, Wright and Bleaney 1999, Frydman, Gray and Rapaczynski 1999.

Αναμφιβόλο πλεονέκτημα αυτού του σχήματος είναι ότι έχει ως αποτέλεσμα τη γρήγορη ιδιωτικοποίηση. Αλλάς πρέπει να αποστάσου-με την ιδιοκτησία από το κράτος και να τη μοιράσουμε με την μορφή κουπόνων μεταξύ των πολιτών, οι οποίοι μπορούν να αγοράσουν μετοχές έναντι των κουπόνων ή να τα καταθέσουν σε αμοιβαία κεφάλαια ή σε αποθετήρια τίτλων ή να τα πωλήσουν.

Αρέναντι σε αυτό το σχήμα υπάρχει μια άλλη στρατηγική: πρέπει οι Αρέναντι σε αυτό το σχήμα υπάρχει μια άλλη στρατηγική: πρέπει οι χωρικές επιχειρήσεις να πωληθούν σε ειλόγη τιμή. Στα πλαίσια ειδικών διαδικασιών πλειστηριασμού πρέπει να πωληθούν σε εκείνον που είναι διαθεσιμότερος να τις αγοράσει με τους πιο ευνοϊκούς όρους.

Στη σχετικά σύζητηση διατυπώθηκαν διάφορα επιχειρήματα (π.χ. Komai 2002, World Bank 2002). Οι σπαδοί του σχήματος των κουπόνων επικαλέστηκαν πρώτα απ' όλα πολιτικά επιχειρήματα (Boycko, Shleifer and Vishny 1993, 1994, 1996, Shleifer and Treisman 2000). Η χωρική ιδιοκτησία πρέπει να καταργηθεί το συντομότερο δυνατόν και με αυτόν τον τρόπο να απαρθεθεί το πιο αποτελεσματικό μέσο εξουσίας από τα χέρια της παλαιάς οικονομικής ελίτ, ώστε έτσι να εμπροδοτεί η πάλινδροση του παλαιού καθεστώτος. Αυτό είναι ένα ισχυρό επιχείρημα - αλλά μόνο στην περίπτωση που πραγματικά υπάρχει ο κίνδυνος της κομμουνιστικής πάλινδροσης. Δεν αξίζει σε αυτή τη μελέτη να συζητούμε αναδρομικά για το αν αυτό το επιχείρημα ευσταθούσε στα μέσα της δεκαετίας του '90 στην Ανατολική Ευρώπη ή στα κράτη που διαδέχτηκαν την πρώην Σοβιετική Ένωση. Η μελέτη μου απευθύνεται στους πολιτικούς σπατηγούς των μελλοντικών μετα-σοσιαλιστικών χωρών. Εάν η ιδιωτικοποίηση θα συντελέσει σε ένα πολιτικό περιβάλλον στο οποίο υφίσταται ο κίνδυνος πάλινδροσης, τότε πρώτιστα υτάγχει πολύ σοβαρό επιχείρημα να συντελέσει γρήγορα η κατάργηση της χωρικής ιδιοκτησίας. Αυτή η διαδικασία μπορεί να αποτλεί προτεραιότητα ανέγννι στις άλλες απαιτήσεις.

Είναι διαφορετική η κατάσταση εάν ο εσωτερικός συστηματικός κίνδυνος καθώς και οι παράγοντες έξω από τα εθνικά σύνορα είναι αρκετά ισχυροί ώστε να αποτρέψουν κάθε ατύτεια πάλινδροσης. Τότε αυτό το πολύ σοβαρό επιχείρημα παύει να υπάρχει.

Προηγουμένα αναφέρθηκαν στη μενία της «ταχύτητας». Υπάρχουν άνθρωποι που θα ήθελαν να επισπεύσουν την κατάργηση της χωρικής ιδιοκτησίας, είτε υπάρχει κίνδυνος πάλινδροσης είτε δεν υπάρχει. Θα ήθελαν να δώσουν προτεραιότητα στην αταίτηση να τεθούν όσο το δυνατόν πιο γρήγορα οι βάσεις της καπιταλιστικής οικονομίας της αγρο-

ρός, ο σπουδαιότερος συντελεστής της οποίας είναι η ιδιωτικοποίηση. Επειδή πρόκειται για αξιακή επιλογή, απέναντι σε αυτές τις αξίες μπορούν να αναπαρασχεθούν μόνο άλλες αξίες. Οι χριστικοί του προσηλυτισμού συλλογισμού, μεταξύ αυτών και εγώ, τονίζουμε: δεν είναι η ταχύτητα ο πιο σπουδαίος παράγοντας, αλλά η σταθερότητα του νέου συστήματος και η αποδοτικότητα της λειτουργίας του. Ο μηχανισμός που εξημερθεί την αποδοτική επιλογή των ιδιοκτητών, έχει ανακαλύφθει πολύ καλά: είναι η αγορά των ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων. Η χριστική ιδιοκτησία πρέπει να πωληθεί σε εύλογη τιμή. Εκείνος που θα την αγοράσει είναι διατεθειμένος να πληρώσει διότι υπολογίζει ότι θα είναι σε θέση να τη λειτουργήσει με κερδοφόρο τρόπο και θα κάνει το παν για να πετύχει αυτό το στόχο (Murrel and Vang 1993, Poznanski 1992, Zimes, Clifford and Sachs 2001).⁹

Στις συζητήσεις έχουν διατυπωθεί και ηθικά επιχειρήματα. Οι ιδεολογικοί συλληγοί υπεράσπισης της χριστικής ιδιοκτησίας άλλοτε υποχθίζαν ότι το εγγυητάριο ανήκει σε ολόκληρο το λαό. Αφού λοιπόν ανήκει σε ολόκληρο το λαό, τότε στην περίπτωση ιδιωτικοποίησης του κάθε πολίτη έχει δικαίωμα να πάρει ένα κομμάτι από την χριστική ιδιοκτησία. Εάν η χριστική επιχείρηση πωληθεί σε εύλογη τιμή και τα έσοδα από την πώληση επιστρέφουν στο λογισμικό κερφαλαίων του κράτους, τότε η περιουσία του κράτους στην ουσία δεν μειώθηκε, μόνο η μορφή της άλλαξε. Ας υποθέσουμε ότι τα έσοδα από την ιδιωτικοποίηση διατίθενται από το κράτος για τη μείωση του εξωτερικού χρέους ή για παραγωγικές επενδύσεις (π.χ. για την ανάπτυξη των υποδομών), τότε η χριστική περιουσία όχι μόνο δεν έγινε μικρότερη, αλλά υπάχεται επίσης να επιβιώνει με πιο αποδοτική μορφή. Δεν αφαιρέσαμε τίποτα από το «λαό», κάτι παραπάνω: αξιολογούμε περαιτέρω την χριστική περιουσία προς όφελός του, πιο αποτελεσματικά από ό,τι μέχρι τώρα.

Προϋπόθεση για την επιτυχή ανακατανομή των ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων είναι η δημιουργία του κράτους δικαίου. Μια έστω και ελάχιστη θεσμική μεταρρύθμιση πρέπει να προηγηθεί της διαδικασίας ιδιωτικοποιήσεων. Η άρση αυτή στηρίζεται σε άριστες θεωρίες και αληθινές εμπειρίες.

9 Oi Frydman, Gray and Rapaczynski (1999) πήραν υπόψη τους και έναν άλλο σπουδαίο παράγοντα: έκαναν διάκριση μεταξύ των ευρισκομένων έσοδων (insiders) και των εισερχομένων έξωθεν (outsiders) ως όντα με υποδοστών των δημοσίων αγαθών. Από την άποψη της μεγαλύτερης αποδοτικότητας της επιχείρησης έχει σημαντικό πλεονέκτημα η πώληση της δημόσιας επιχείρησης σε εισερχόμενους έξωθεν.

Διαφάνεια

Στην παραπάνω ανάλυση υπογράμμισα πολλές φορές ότι - εφόσον επιλέγεται η οργανωτική πώλησης της χριστικής ιδιοκτησίας - η πώληση πρέπει να γίνει σε εύλογο τίμημα, ακριβέστερα: με βάση σαφή σύμβαση που καθορίζει εύλογους όρους.¹⁰

Αυτονώως, σε αυτό το σημείο πρέπει να αναφερόμαστε σε πολλές οργανωτικές εμπειρίες. Φαίνεται πως ήταν συχνή η αμελεία των οργανών στα οποία ανατέθηκε η πώληση, όπως επίσης η απιστία και η απιστία της χριστικής ιδιοκτησίας. Η διαδικασία αυτή αμαυρώθηκε από τη διαφθορά. Η κατάσταση επιδεινώθηκε περαιτέρω από το γεγονός ότι πολύ σπάνια αποκαλύφθηκε η διαφθορά και η αμέλεια και ασκήθηκε ποινική δίωξη. Ενώ σε όλες τις χώρες διαδίδονται πολλές ειδήσεις για καταχρήσεις, αυτές έμεναν «ασύλληπτες». Μπορεί ένα μέρος των ειδήσεων να είναι ανυπόστατες και να διογκώνονται οι σχετικές υποθέσεις. Εν πάση περιπτώσει, αυτή η ιστορική σημασία αλλάζει ιδιοκτησίας στην μαρτίδα από πολλή πραγματική και επινοημένη διαφθορά.

Στο σημείο αυτό στην πραγματικότητα είναι όλοι αμύητοι. Μπορεί άσχετα αυτή η βρωμιά να είναι αναπόφευκτο επακόλουθο του γεγονότος ότι τεράστιες περιουσίες περνούν σε νέα χέρια: Ή μήπως οι χώρες που θα πραγματοποιήσουν στο μέλλον την ιδιοκτησιακή μεταρρύθμιση, θα είναι περισσότερο σε θέση να προστατεύσουν την καθαρότητα της διαδικασίας ή τουλάχιστον να περιορίσουν σε μεγαλύτερο βαθμό την έκταση της διαφθοράς;

Τα μέσα προστασίας είναι σχετικά γνωστά. Χρειάζεται μια νομική γυθίση με ακριβείς διαρρυθμίσεις που δεν επιδέχονται παρερμηνείες, μια γυθίση που δεν αφήνει περιθώρια για ερείλους οι οποίοι τηρώντας το γράμμα του νόμου θέλουν να ιδιωτοποιούν την χριστική περιουσία προς όφελός τους, ζημιώνοντας τα χριστικά ταμεία. Η ίδια η διαδικασία να είναι όσο το δυνατόν πιο διαφανής! Εάν μια Αρχή είναι υπεύθυνη για την πώληση, τότε μια άλλη Αρχή - εντελώς ανεξάρτητη από την πρώτη - να επαγγέλλει όσο το δυνατόν στενότερα και αυστηρότερα. Να έχει τη δυνατότητα ελέγχου κάθε λεπτομέρειας, άσκησης οργανισμικής (βέτο), πριν είναι αργά. Να έχει τη δυνατότητα ελέγχου και η Βουλή και ο Τύπος.

10 Η σύμβαση μπορεί να καθορίζει και άλλες δεσμεύσεις για τον αγοραστή, π.χ. για την καταβολή, για τον τεχνολογικό εξοπλισμό, για την εξάλειψη της περιβαλλοντικής ρύπανσης ή για τις τιμές πώλησης. Η ανάληψη άλλων δεσμεύσεων που επιβαρύνουν το νέο ιδιοκτήτη μπορεί να δικαιολογηθεί χαμηλότερες τιμές αγοράς.

Η μεταρρύθμιση των τιμών, η φιλελευθεροποίηση

Μία από τις βασικές προϋποθέσεις της ατμόσφαιρας λειτουργίας της οικονομίας της αγοράς συνίσταται στο ότι οι τιμές πρέπει να παίζουν το ρόλο τους στη ρύθμιση της ζήτησης και προσφοράς. Ένα από τα σοβαρότερα προβλήματα της σοσιαλιστικής σχεδιασμένης οικονομίας ήταν ότι οι συναλλαγές διενεργούνταν με έντονα στρεβλές, παραμορφωμένες σχετικές τιμές.

Όλοι οι οικονομολόγοι συμφωνούν προς πια κατεύθυνση πρέπει να βαδίσουμε προκειμένου να διαμορφώσουμε το σύστημα τιμών. Χρειάζονται τέτοιες σχετικές τιμές οι οποίες απεικονίζουν τη σπανιότητα και δημοσιότητα ισοδυναμία στην αγορά. Όμως έχουν γίνει πολλές συζητήσεις για το εάν αυτή η μεταρρύθμιση πρέπει να πραγματοποιηθεί με ένα βήμα ή με πολλά βήματα, για την ταχύτητα της μεταρρύθμισης (EBRD 2001, 2002). Εάν ενδιαφερόμαστε μόνο για την αποδοτικότητα, τότε η γλιτζιλή μεταρρύθμιση φαίνεται περισσότερο οκόπιμη. Πρέπει να απελευθερωθούν από τις δεσμεύσεις όλες οι τιμές και πρέπει να επιτραπεί στην αγορά να δημοσιολογήσει η ίδια τις τιμές ισοδοσίας. Φυσικά συμπλήρωμα της γλιτζιλής φιλελευθεροποίησης των τιμών είναι η φιλελευθεροποίηση των εισαγωγών. Εάν τα ξένα προϊόντα εισέρχουν ελεύθερα στη χώρα, τότε αυτή η διαδικασία μπορεί να μειώσει τις υψηλές τιμές που προκαλεί το χαμηλό επίπεδο της εγχώριας παραγωγής. Και εάν η χώρα αναγκάζεται να εισάγει κάποιο προϊόν και η τιμή αυτού διατηρούνταν μέχρι τότε χαμηλά με τεχνητό τρόπο, η φιλελευθεροποίηση των τιμών και των εισαγωγών θα ανοίξει το δρόμο για την αύξηση της σχετικής τιμής. Αυτό θα αναγκάσει τους χρήστες να κάνουν μεγαλύτερες οικονομίες.

Η ορθολογική οικονομολογική επιχειρηματολογία είναι υπέρ της γρήγορης και συνεπούς φιλελευθεροποίησης. Εντός της ίδιας της λογικής της είναι αδιάφευκτη. Παρόλα αυτά πούθενά δεν προγραμματοποιήθηκε στην καθέψη της μορφή. Υπάρχουν κοινωνικές αντιρροπές δυνάμεις, οι οποίες αντιπρόκεινται και αυτό το θέμα «πολιτικοποιείται» έντονα. Και υπάρχουν ιδέες και αξίες στο όνομα των οποίων υπάρχουν δικαιωστικές - στο βαθμό αυτό εμφανίζονται και εδώ οι ερλογές αξιών.

Εάν αυξηθεί η τιμή αγαθών ή υπηρεσιών που αντιπροσωπεύουν μεγάλο ειδικό βάρος στον προϋπολογισμό των νοικοκυριών με χαμηλότερα εισοδήματα, τότε διαμαρτυρούνται κατά πρώτο λόγο αυτά τα στρώματα και εξ' ονόματος τους οι πολιτικοί εκπρόσωποι αυτών των στρώματων. Βλέποντας την αντίσταση η κυβέρνηση ενδεχομένως να μην

αποφασίσει την πραγματοποίηση της αναγκαίας μεταρρύθμισης. Σε πολλές ανατολικοευρωπαϊκές χώρες λόγω τέτοιων συνολογισμών και επιφυλάξεων διατήρησαν (σε ορισμένες χώρες διατήρησαν ακόμη και σήμερα) με τεχνητό τρόπο σε χαμηλό επίπεδο τις τιμές της ενέργειας και των πηλών της.

Τα συμφέροντα ορισμένων ομάδων παραγωγών μπορεί να πλήττονται. Στην Ουγγαρία έχει συμβεί οι ταξίτζήδες να διαμαρτυρούνται ενάντια στην οικονομικά δικαιολογημένη αύξηση των τιμών της βενζίνης, να στήνουν μπλόκο στις γέφυρες του Δονάβη που συνδέουν τα δύο μέρη της πρωτεύουσας και να προκαλούν με αυτόν τον τρόπο παράλληλη στη ζωή της πόλης. Ανάγκασαν την κυβέρνηση να υποχωρήσει. Ο νόμος για τις εισαγωγές και οι θεωρούμενες υπερβολικά χαμηλές αγοστικές τιμές προκαλούν διαμαρτυρίες εκ μέρους των αγροτών.

Δεν υπάρχει γενικός κανόνας για τον άριστο ρυθμό της μεταρρύθμισης των τιμών. Εξαρτάται από τις προτεροαιότητες που έχουν οι λήπτες των αποφάσεων: έχουν ως προτεροαιότητα τη βελτίωση της οικονομικής αποδοτικότητας με τη βοήθεια του ορθολογικού συστήματος τιμών ή την ύπαρξη ηρεμίας στην κοινωνία, τη μη πρόκληση δυσαρέσκειας και τη στροφή των ψηφοφόρων εναντίον τους στις επόμενες εκλογές. Όταν λαμβάνεται αυτή η απόφαση, πρέπει εν γνώσει της δεδομένης πολιτικής και οικονομικής κατάστασης να καθοριστεί ο ρυθμός και το χρόνοδιάγραμμα της φιλελευθεροποίησης των τιμών και των εισαγωγών. Με βάση τις μέχρι τώρα γνώσεις η προκαταρκτική εντύπωσή μου είναι ότι δεν είναι σκόπιμη η επιβολή μιας γρήγορης ταχύτητας, διότι φαίνεται υπεβολικά βραδυ το κοινωνικό και πολιτικό τίμημα που πρέπει να πληρωθεί για μια τέτοια επίλογη. Αλλά επαναλαμβάνω: αυτή η άποψη αποτρέπει απόλυτως μια προκαταρκτική εντύπωση και όχι μια σύνοψη, αλλά θεμελιωμένη σύσταση. Μόνο με εμπειριστικαυμένη και έγκαιρη γνώση της δεδομένης κατάστασης επιτρέπεται να διαμορφώσει κανείς μια υπεύθυνη θέση.

Σε τέτοιες περιπτώσεις συγχροούνται όχι απλά πολιτικές δυνάμεις, αλλά τελικές αξίες. Σε ποιο βαθμό αποδοθούνε το μυαλό μας το οποίο προστάζει τη μεταρρύθμιση των τιμών. Και σε ποιο βαθμό ακούμε την καρδιά μας η οποία αισθάνεται συμπάθεια για εκείνους των οποίων το ήδη φτωχό εισόδημα θα σιδηκινωθεί πεγατεγω σαν συνέπεια της μεταρρύθμισης. Αυτό ήταν τα κύρια οικονομικά ήματα του παλιού συστήματος και τώρα παρατείνεται η ανέχειά τους ως συνέπεια της σοβαρής ανασταραχής που προκαλεί η μετάβαση.

Η μεταρρύθμιση του κοινωνικού κράτους

Ένα από τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα του σοσιαλιστικού συστήματος είναι η μεγάλη έκταση αναδιανομής των εισοδημάτων. Αποτέλει δικαίωμα του πολίτη, του κρατικού υπηκόου, η δωρεάν υγειονομική περίθαλψη, η δωρεάν εκπαίδευση, η σύνταξη, το κρέας δημοσυνγελί και χρηματοδοτεί το δικτυο παιδικής φροντίδας (βρεφονηκομεία, παιδική σταθμοί).

Οι περισσότερες σοσιαλιστικές χώρες, στις οποίες δημιουργείται κοινωνικό κρέτος, είναι φτωχές και καθυστερημένες χώρες. Η ποιότητα των υπηρεσιών που αναφέρονται είναι στην πλειονότητά τους αρκετά χαμηλή, είναι καθυστερημένη η υγειονομική περίθαλψη, αρκετά πρόβλημα. Σε ένα προηγούμενο βιβλίο μου αποκάλεσα «πρώιμο κοινωνικό κρέτος» το μόντελμα που δημιουργήθηκε με αυτόν τον τρόπο.

Η επίδραση αυτής της κατάστασης είναι αντιφατική. Αυξάνει τεράστως την εξουσία αυτών που λαμβάνουν τις κεντρικές αποφάσεις και μειώνει την αυτονομία, την κρισιμότητα του ατόμου. Το κρέτος συγκεντρώνει στον κρατικό προϋπολογισμό μεγάλο μέρος του εθνικού εισοδήματος και το κεντρικό σχέδιο καθορίζει τα ποσά που διατίθενται για εκπαίδευση, για υγεία, για την περίθαλψη των παιδιών και των ηλικιωμένων. Σχεδιάζονται κεντρικά όχι μόνο οι συνολικές προβλέψεις και δαπάνες, αλλά και οι μικρές λεπτομέρειες. Για τις προαναφερθείσες υπηρεσίες δεν αποφασίζει το άτομο, η οικογένεια, αλλά το πατερνάλιστικό κράτος. Εάν αυτός ο πατερνάλισμός γίνει κανόνος, τότε σημαντικό μέρος του πληθυσμού συνηθίζει αυτή την κατάσταση. Οι γενιές που γεννήθηκαν στο σοσιαλιστικό σύστημα δεν μπορούν καν να φανταστούν ότι οι υπηρεσίες αυτές μπορεί να προσφερθούν και με άλλους τρόπους. Απαιτούν να τις φροντίζει το κράτος. Αυτό ενισχύει το αίσθημα της βεβαιότητας, της σιγουριάς. Αισθάνονται ότι στον τομέα αυτό ισχύουν σε αρκετά μεγάλο βαθμό οι αρχές της ισότητας, του εξισωτισμού.¹¹

Η σιγουριά, η κρατική μέριμνα και φροντίδα και η ισχύς των αρχών της ισότητας στον κοινωνικό τομέα κερδίζει τη συμπάθεια μεγάλου μέρους του πληθυσμού. Έτσι εξηγείται εν μέρει το ότι το σοσιαλιστικό σύ-

¹¹ Όχι με συνέπεια, αφού τα ανάμεσα στοιχεία της νοικενλάτορας έχουν προνομία, απολαμβάνουν προνομιακή υγειονομική περίθαλψη, τα παιδιά τους έχουν ευκολότερη πρόσβαση στα πανεπιστήμια κ.λπ.

στημα έχει πολλούς σταδούς παρά τη σοβαρή παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, την αμετακίνητη θέση και την άθλια οικονομική κατάσταση. Και υπάρχουν πολλοί άνθρωποι οι οποίοι τρέφουν αντιφατικά αισθήματα για το κράτος, υπάρχουν φαινοόμενα του κερδοσκόπου που περιφρονούν και μισούν ενώ ταυτόχρονα, υπάρχουν πράγματα που σεβονται και θα ήθελαν να τα διατηρήσουν.

Από χώρα σε χώρα και από περίοδο σε περίοδο υπάρχουν διαφορές στον αφορά την κατανομή του πληθυσμού ανάμεσα σε συμπαραβούντες και ανταπαθύντες, μεταξύ αυτών που έχουν αισθήματα μίσους και αφοσίωσης. Εν πάση περιπτώσει ο γενικός υπαρκτός να λαμβάνεται υπόψη ότι οι λειτουργίες του κοινωνικού κράτους του σοσιαλιστικού συστήματος αφήνουν τις περισσότερες θετικές εντυπώσεις στη συνολική μνήμη που διαμορφώνεται μετά την αλλαγή του συστήματος.

Ακόμα και οι χώρες οι οποίες ποτέ δεν εγκατέλειψαν τη σφιχτόμενη στην απομικτή ιδιοκτησία οικονομία της αγοράς και τη δημοκρατία και δεν έκαναν τη μοιραία πατάκαμψη προς την οικοδόμηση του κομμουνιστικού συστήματος και στη συνέχεια, προς την κατεύθυνση της κατάργησής του, βασανίζονται ρομερά στην προσπάθειά τους να μεταρρυθμίσουν το κοινωνικό κρέτος. Όχι μόνο οι χώρες του «πρώιμου» αλλά και οι χώρες του ώριμου και πλούσιου κοινωνικού κράτους δεν είναι σε θέση να αντέξουν τα δημοσιονομικά βάρη των συνηθισμένων και θερμοθετημένων κοινωνικών υπηρεσιών. Η ευχάριστη εξέλιξη που είχε ως αποτέλεσμα την παράταση της ζωής, συνεπάγεται την αλλαγή της ηλικιακής σύνθεσης του πληθυσμού, την αύξηση του ποσοστού των ηλικιωμένων σε βάρος του ποσοστού των νέων. Το γεγονός αυτό αυξάνει όλο και περισσότερο τις δαπάνες για την υγεία και το σύστημα των συντάξεων. Είναι αναπόφευκτος ο περιορισμός της αύξησης των δαπανών. Αυτό όμως προκαλεί διαμαρτυρίες. Αρκεί να σκεφτούμε την έντονη αντίσταση που προβάλλει ο πληθυσμός της Γερμανίας και της Γαλλίας στη μεταρρύθμιση του συνταξιοδοτικού συστήματος και της υγειονομικής περίθαλψης, στις περικοπές των κοινωνικών υπηρεσιών που χρησιμοποιείται το κράτος. Εάν αυτή είναι η αντίδραση στις παύσιμες χώρες, τι μπορούμε να υπολογίσουμε στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες όπου τα φτωχότερα στρώματα κερδίζονται περισσότερο τη βοήθεια του κράτους; Εάν οι οικονομικές μεταρρυθμίσεις καταργούν αυτότομα και με σκληρό τρόπο τα πατερνάλιστικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα του σοσιαλιστικού συστήματος, τότε ενισχύεται η νοσταλγία για το παλιό κρέτος. Και μόνο για λόγους πολιτικής σκοπιμότητας, λόγω της πρόθε-

της ενίσχυσης της συμπεθέας προς το νέο σύστημα και της πολιτικής σταθερότητας, τρέχει να γίνει προορατικά η μεταρρυθμίση του κοινωνικού κράτους.

Σε μεγάλες χώρες σημερινικό μέγος των καθηκόντων του κοινωνικού κράτους εκπαιδεύεται όχι από τα κεντρικά τοπικά όργανα του κράτους, αλλά από τις κρατικές επιχειρήσεις. Η επιχείρηση συντηρεί το βρεφοκομείο, το ιατρείο, παρήγνει τη σύνταξη των πρώην εργαζομένων της και ούτε καθεξής. Στην Κίνα είναι αρκετά διαδεδομένη η εξής κατάσταση: η καταργηση της κρατικής ιδιοκτησίας και η δημιουργία νέων ιδιοκτησιακών σχέσεων, καθώς και η ενίσχυση του κινήτρου του κέρδους, συνεπάγεται την απώληση της επιχείρησης από τις υτοχρεώσεις του κοινωνικού κράτους. Έκλεισαν οι βρεφονηπιακοί σταθμοί των επιχειρήσεων, αλλά τα παιδιά δεν μεταφέρθηκαν στους βρεφονηπιακούς σταθμούς των κοινωνιών ή των πόλεων. Η ανθρωπιστική λύση (που εξασφαλίζει την πολιτική σταθερότητα) είναι οι λειτουργίες τους να μεταβιβαστούν εν μέρει στα όργανα της κεντρικής κυβέρνησης και της αυτοδιοίκησης και εν μέρει σε φορείς της αγοράς που λειτουργούν σε επιχειρηματική βάση. Είναι επιθυμητό να μην δημιουργηθεί «κενός» στην εκτέλεση αυτών των καθηκόντων.

Δεν μπορεί να συστησώ μια οικονομική συνταγή για τη μεταρρύθμιση του λήγονομηένου από το σοσιαλιστικό σύστημα κοινωνικού κράτους. Ιδιαιτέρα διότι πάνω από την επίλυση των βημάτων της μεταρρύθμισης - στον τομέα τούτο περισσότερο από κάθε άλλη σφαίρα - ζυβονται επilogές θεμελιωδών αξιών (Komai and Eggleston 2001, WorldBardé 1994, Culver and Newhouse 2000). Αφενός, σεβόμαστε την ελευθερία επιλογής του ατόμου. Ας αποφασίσουν το άτομο και η οικογένεια ποιο σύστημα υγειονομικής περίθαλψης και σύνταξης θα επιλέξουν, σε ποιο παιδικό σταθμό, σε ποιο σχολείο και σε ποιο πανεπιστήμιο θα ήθελαν να σπουδάσει το παιδί τους. Όσο συνεπέστερα (και όσο πιο μονόπλευρα), θέλουμε να εφαρμόσουμε την αρχή της ατομικής κυριαρχίας και αυτονομίας, τόσο περισσότερο πρέπει να προτιμήσουμε τις αγοράιές λάσεις σε όλους τους προαναφερθέντες τομείς. Αφεντέρου, ζει μέσα μας το αίδημα της αλληλεγγύης απέναντι σε εκείνους που βρίσκονται σε μειονεκτική θέση, που δεν είναι σε θέση να πληρώσουν από την τσέπη τους τις δαπάνες, αν βρεθούν σε δύσκολη θέση, δεν μπορούν να πληρώσουν από το εισοδήμά τους τις κοινωνικοασφαλιστικές εισφορές για την υγειονομική περίθαλψη ή την σύνταξη, τα δίδακτρα για τα παιδιά τους. Όσο συνεπέστερα (και όσο πιο μονόπλευρα),

θα θέλαμε να εφαρμόσουμε την αρχή της αλληλεγγύης, τόσο περισσότερο θα έπρεπε να προτιμήσουμε την κρατική αναδιανομή των εισοδημάτων και μαζί με αυτή την πατερναλιστική λύση. Επιπλέον - όπως το επιβεβαιώνει η οικονομική θεωρία - στις προαναφερθείσες σφαίρες η αγορά αποτυγχάνει από πολλές απόψεις. Εμφανίζονται τα επιβαλβή φαινόμενα της ασύμμετρης πληροφόρησης και της αντίστοφης αγομπής επιλογής τα οποία υποσκάπτουν την αμμονική λειτουργία της αγοράς. Και αυτός ο παρόντος συνηγορεί υπέρ του κρατικού παρεμβάσιμου και της αναδιανομής των εισοδημάτων.

Οι αντιφάσεις μεταξύ των αξιών και τα αντιτιθέμενα σιμφέροντα μεταξύ των ομάδων, σρωμάτων και γενεών του πληθυσμού εξηγούν γιατί είναι τόσο δύσκολη η μεταρρύθμιση του κοινωνικού κράτους. Εγώ ο ίδιος θα ήμουν σταδός τού έντιμου συμβιβασιμού. Ως ένα οριμμένο επίτεδο η περίθαλψη να είναι ίση, εξισωτική, να εξασφαλίζεται για όλους η βασική υγειονομική περίθαλψη και εκπαίδευση, να είναι εγγυημένη για όλους τους ηλικιωμένους ανθρώπους η ελάχιστη σύνταξη. Για ό,τι θέλει το άτομο να λάβει πάνω από αυτά, ας πληρώσει χωριστά και να μην περιμένει από το κράτος τις επιπλέον παροχές. Ο συνολικός αυτός συνηγορεί υπέρ των συστημάτων των «πολών καναλιών», δηλαδή να υπάξουν παργάλληλα και αλληλοσυμπληρούμενα, κρατικές και ιδιωτικές συντάξεις, υγειονομική βασική περίθαλψη χρηματοδοτούμενη από το κράτος και ιδιωτικές υγειονομικές υπηρεσίες και ούτε καθεξής.

Είναι πιθανό, σε ένα γλμία συγγραφέων μεταξύ ιδεολογιών και συμπεροόντων, να μην εισακουστεί μια σύσταση που δεν ικανοποιεί πλήρως κανέναν, που αναμένει παραχωρήσεις από όλους, που απευθύνεται στην κρίση και την κατανόηση του καθενός. Το πιο πιθανό είναι οι διάφορες αντιπαχοίμενες δυνάμεις να αλληλομητλοκαριστούν και να εγγλωβιστεί η μεταρρύθμιση. Αυτό παρατηρήθηκε σε αρκετές μετασοσιαλιστικές χώρες. (Αυτό συνέβη και στον αναπτυγμένο κόσμο, βλέπε την καθυστέρηση ή την αργόσυγη πρόοδο της υγειονομικής μεταρρύθμισης των ΗΠΑ).

Τελικές παρατηρήσεις

Θα ήθελα να ήξω σύντομα δύο ζητήματα ολόκληρώνοντας την παρουσία του θέματος.

Το πρώτο: τι ρόλο παίζει στη διαδικασία του προγραμματισμού της μετάβασης το γεγονός ότι η χώρα, για την οποία γίνεται λόγος, είναι οικονομικά πολύ καθυστερημένη και σημαντικό μέρος του πληθυσμού είναι αγροτικά φτωχό; Προκύπτει φυσικά για ένα γεγονός το οποίο πρέπει να λαμβάνεται σοβαρά υπόψη σε κάθε απόφαση. Έτσι για παράδειγμα στην Κούβα αργά αλλά σταθερά προβάλλονται εμφανίζονται με διαφορετικό τρόπο από ό,τι όταν τέθηκε στην ημερήσια διάταξη ο μετα-κομμουνιστικός μετασχηματισμός της αναπτυσσόμενης Ανατολικής Γερμανίας ή της Τσεχοσλοβακίας. Ακριβώς αυτό είχα κατά νου, όταν στη μελέτη αυτή επήρσα την προσοχή πρώτα απ' όλα σε ζητήματα τα οποία δεν συνδέονται στενά με το επίπεδο της οικονομικής ανάπτυξης. Εάν τώρα ο αναγνώστης ανατρέξει στις προηγούμενες σελίδες, μπορεί και ο ίδιος να πειστεί για αυτό. Ο ειρωνικός ή βίαιος χαρακτηρισμός της μετάβασης, το πρόβλημα της απονομής δικαιουσίνης, οι μορφές της ιδιωτικοποίησης κ.λπ., συνδέονται πρώτα απ' όλα με τις πολιτικές και ηθικές θέσεις που προσβόουμε.

Επισήμια επανειλημμένα τα trade-off - τις ανταλλαγές για συμβασιμότητα - της μετάβασης, τα διλήμματα που σχετίζονται με την αντανάγκηση που πρέπει να γίνεται στα διάφορα μετασχηματιστικά μέτρα μετάξυ του οφέλους, της αποδοτικότητας και τις ενδεχόμενες κοινωνικές και πολιτικές συνέπειες. Σταθμίζοντας τον τελευταίο παράγοντα πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι οι συνέπειες πλήττουν ανθρώπους οι οποίοι έχουν υποφέρει πολλά και μέγχι τώρα όχι μόνο από την πολιτική κατάσταση αλλά και από την υλική αθλιότητα. Πρέπει να το σκεφτούμε δύο φορές πόσα βάγη μπορούν να αντέξουν στο παρόν για ένα καλύτερο μέλλον.

Η άλλη παρατηρήσή μου συνδέεται με το ρόλο των συμβουλών. Έχω μελετήσει και προηγουμένα την κατάσταση της Κούβας και κατά τη διάρκεια συγγραφής αυτού του πονηγματος προστάθησα να αποκτήσω νέες γνώσεις για αυτήν. Παρόλα αυτά απέφυγα συνειδητά να μιλήσω για συγκεκριμένα προβλήματα της Κούβας και να δώσω πρακτικές συμβουλές για το τι πρέπει να κάνει η Κούβα εάν τσθί στην ημερήσια διάταξη ο μετα-σοσιαλιστικός μετασχηματισμός. Τι πρέπει να γίνει; Η απόφαση είναι υπόθεση των Κουβανέζων. Μόνο αυτοί διαθέτουν τις κατάλληλες τοπικές γνώσεις και οι ίδιοι πρέπει να αναλάβουν την ευθύνη για τις αποφάσεις τους.

Ως πολίτης μετα-σοσιαλιστικής χώρας είδα, άκουσα και γνώριζα ex των ένωδων ποια είναι η γνώμη των ημεδαπών εμπειρογνομηδών για εκείνον τον αλλοδαπό συμβούλο ο οποίος γνωρίζει επιφανειακά

τα δεδομένα της χώρας και στη συνέχεια -στηλιζόμενος σε εμπειρίες που έχει αποκτήσει άλλού - δίνει με αυτοπεποίθηση συμβουλές για το τι πρέπει να γίνει. Η διανοητική υπεροψία τέτοιων συμβουλών προ-καλεί θυσασέσκεια και τα λόγια τους συνήθως δεν παίρονονται σοβαρά υπόψη.

Έχω επισκεφθεί πολλές μετα-σοσιαλιστικές χώρες και απέφυγα την πασοχή «συμβουλών» και όταν ακόμα μου ζητήθηκε. Περιοριζομαι συνήθως απορλαευστικά στην ειλικρινή παρουσίαση των εμπειριών μου και κυρίως των διλήμμάτων μας, των αντικρουόμενων ομαδικών συμπεροδών, των πολιτικών πτυχών και των επιλογών αξιών.

Επιχείρησα και τώρα να πιάξω το ίδιο. Αυτό που θα ήθελα να πτύω είναι ότι εκείνος που εργάζεται πάνω στο σχέδιο της μετα-σοσιαλιστικής μετάβασης της Κούβας δεν πρέπει να παγαμένη τα προβλήματα, αλλά να σκεφτεί πάνω σε αυτά. Να μην υποκύψει σε προφήτες, σε κηρυκτες ακραίων ιδεών. Να επιμεινεί στην ανταπαράθεση των υπέρ και των κατά επιχειρημάτων, στη στάθμιση των πλεονεκτημάτων και μειονεκτημάτων. Να σκεφτεί καλά, από την αρχή ως το τέλος, τις κοινωνικές και πολιτικές συνέπειες των νέων μέτρων και μετασχημίστων. Και κάτι που διατηνάει όλα τα κεφάλαια της μελέτης: να πείσει υπόψη τις ηθικές παραμέτρους, τις αξίες τις οποίες τα μέτρα ή οι μετασχημίσσεις υπηγετούν ή αντίθετα, παραβιάζουν.

Θα ήθελα να ελπίξω ότι η μελέτη επιτυχάνει αυτόν τον σεηνό σκοπό. Δεν θέλω να αποσιωπήσω την πακή παρατήρηση ότι οι προταγωνιστές της πολιτικής ζωής ορισμένων εθνών, πολλές φορές δεν είναι πολύ διατεθειμένοι να διδαχθούν από τις εμπειρίες άλλων εθνών. Διαγράφουν ex νέου το λάθος που έχει ήδη ποκαλάσει ζημία άλλου και που θα μπορούσε να αποφευχθεί. Ειλικρινά εύχομαι αυτό να μην συμβεί στην περίπτωση της Κούβας. Υπάρχουν πλούσιες εμπειρίες από τις οποίες αξίζει να διδαχθούμε!

Βιβλιογραφικές Αναφορές

- Barahona de Brito, Alexandra, Carmen Gonzalez-Enriquez, and Paloma, Aguilari (eds), 2001, *The Politics of Memory: Transitional Justice in Democratizing Societies*, Oxford: Oxford University Press.
- Barro, Robert, J., 1996, "Democracy and Growth", *Journal of Economic Growth*, 1, 1-27.

- 1999, "Determinants of Democracy", *Journal of Political Economy*, 107, 158-83.
- Boycko, Maxim, Andrei Shleifer, and Robert W. Vishny, 1993. "Privatizing Russia." In K. T. Keasey and M. S. Wright (eds.), *Elgar Reference Collection. International Library of Critical Writings in Economics*, Vol. 106, pp. 578-631, Cheltenham U.K. and Northampton MA: Edward Elgar.
- 1994, "Voucher Privatization." *Journal of Financial Economics* 35: 249-66.
- 1996, "A Theory of Privatisation." In D. Parker (ed.), *Elgar Reference Collection. International Library of Critical Writings in Economics*, vol. 123, pp. 180-90, Cheltenham, U.K. and Northampton MA: Edward Elgar.
- CIA, 2002, CIA World Fact Book: <http://www.odci.gov/cia/publications/factbook>
- Culver, Anthony, J. and Joseph P. Newhouse (eds), 2000, *Handbook of Health Economics*, Amsterdam, New York and Oxford: Elsevier Science, North-Holland.
- EBRD, 2000, *Transition Report 1999*, London: EBRD.
- 2001, *Transition Report 2000*, London: EBRD.
- 2003, *Transition Report 2002*, London: EBRD.
- Federal Statistical Office of Germany, 2003, www.destatis.de
- Filatochev, Igor, Mike Wright, and Michael Bleaney, 1999, "Privatization, Insider Control and Managerial Entrenchment in Russia," *Economics of Transition*, 7:481-504.
- Freedom House, 2002, *Democracy's Century: A Survey of Global Political Change in the 20th Century*, www.freedomhouse.org
- Frydman, Roman, Cheryl Gray, and Andrzej Rapaczynski, 1996, *Corporate Governance in Central Europe and Russia*, London: Central European University Press.
- 1999, "When does Privatization Work? The Impact of Private Ownership on Corporate Performance in the Transition Economies", *Quarterly Journal of Economics*, 114:1153-92.
- Gonzalez-Enriquez, Carmen, 2001, "De-Communication and Political Justice in Central and Eastern Europe", In A. Barahona de Brito, C. Gonzalez-Enriquez, and P. Aguilari (eds.), *The Politics of Memory: Transitional Justice in Democratizing Societies*, pp. 218-47, Oxford: Oxford University Press.
- Horne, Cynthia, and Margaret, Levi, 2004, "Does Lustration Promote Trustworthy Governance? An exploration of the Experience of Central

- and Eastern Europe", In J. Kornai and S. Rose-Ackerman (eds.), *Building a Trustworthy State in Post-Socialist Transition*, pp. 52-74, New York: Palgrave Macmillan.
- Huyse, Luc, 1995, "Justice after Transition: On the Choices Successor Elites Make in Dealing with the Past", *Law and Social Inquiry*, 20: 51-78.
- Konings, Jozef, Hartmut Lehmann, and Mark E. Schaffer, 1996, "Job Creation and Job Destruction in Transition Economy: Ownership, Firm Size and Gross Job Flows in Polish Manufacturing 1988-91", *Labor Economics*, 3: 299-317.
- Konings, Jozef, 1997, "Firm Growth and Ownership in Transition Countries", *Economic Letters*, 55: 413-18.
- Kornai, János, 1989, *Indulatos ropirat a gazdasági átmenet ügyében*, Budapest: HVG Kiadó.
- 1993, *A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan*, Budapest: Heti Világgazdaság Kiadó Rt.
- 1997, "Mit jelent és mit nem jelent a rendszerváltás?" *Kritika*, 8, 2-8.
- 2000, "Tíz évvel a Rópirat angol megjelenése után. A szerző önértékelése" *Közgazdasági Szemle*, 47: 647-61.
- Kornai, János and Karen Eggleston, 2001, *Welfare, Choice and Solidarity in Transition: Reforming the Health Sector in Eastern Europe*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Lizal, Lubomir and Jan Svejnar, 2002, "Investment, Credit Rationing, and the Soft Budget Constraint: Evidence from Czech Panel Data", *Review of Economics & Statistics*, 84: 353-70.
- Murrell, Peter and Yijiang Wang, 1993, "When Privatization Should Be Delayed: The Effect of Communist Legacies on Organizational and Institutional Reform", *Journal of Comparative Economics*, 17: 385-406.
- Poznanski, Kazimierz Z., 1993, "Poland's Transition to Capitalism: Shock without Therapy". In K. Z. Poznanski (ed.), *Stabilization and Privatization in Poland*, pp. 15-42, Boston: Kluwer Academic Publishers.
- Roland, Gérard, 2000, *Transition and Economics: Politics, Markets, and Firms*. Cambridge MA: MIT Press.
- Sajó, András, 1998, "Corruption, Clientelism, and the Future of the Constitutional State in Eastern Europe", *East European Constitutional Review*, 7 (2): 37-46.
- 2004, "Neutral Institutions: Implications for Government Trustworthiness in East European Democracies". In J. Kornai and S. Rose-Acker-

- man (eds.), *Building a Trustworthy State in Post-Socialist Transition*, pp. 29-51, New York: Palgrave Macmillan, 2004.
- Sheffer, Andrei and Daniel Treisman, 2000, *Without a Map: Political Tactics and Economic Reform in Russia*, Cambridge MA and London: MIT Press.
- Statistical Office of Vietnam, 2002, *Vietnam Statistical Yearbook 2001*, Hanoi: Statistical Publishing House.
- Tavares, Jose and Román Wacziarg, 2001, "How Democracy Affects Growth", *European Economic Review*, 45: 1341-78.
- World Bank, 1994, *Averting the Old Age Crisis: The World Bank Policy Research Report*, New York: Oxford University Press.
- 2002, *Transition: The First Ten Years: Analysis and Lessons for Eastern Europe and the Former Soviet Union*, Washington DC: The World Bank.
- 2003, *Yemen, Comprehensive Development Review*, Private Sector Development Building Block.
- [http://lnweb18.worldbank.org/ma/ma.mena.nsf/0b0204cbcec37e6985256a9b006898.677b4d9eaa789d09c5e85256b290071bc40/\\$FILE/BB-6.pdf](http://lnweb18.worldbank.org/ma/ma.mena.nsf/0b0204cbcec37e6985256a9b006898.677b4d9eaa789d09c5e85256b290071bc40/$FILE/BB-6.pdf)
- Yang, Yao, 1999, "The Size of China's Private Sector", Asian Pacific School of Economics and Management, Australian National University: old.ccer.edu.cn/faculty/yao/Size%20of%20PS.pdf
- Zinnes, Clifford, Yair Eliat, and Jeffrey Sachs, 2001, *The Gains from Privatization in Transition Economies: Is 'Change of Ownership' Enough?*, IMF Staff Papers, No. 48, pp. 146-70, Washington DC: IMF.

Η Αποτυχία της Αποκέντρωσης στον Σοσιαλισμό και οι Οικονομίες της Αγοράς

Παναγιώτης Ευαγγελόπουλος

Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Τμήμα Οικονομικών Επιστημών

Περίληψη

Η αποκέντρωση είναι το βασικό ζητούμενο της επιτυχούς λειτουργίας ενός οικονομικού συστήματος. Με την αποκέντρωση ένα οικονομικό σύστημα επιτυγχάνει την μέγιστη δυνατή κληροποίηση όλων των συντελεστών της παραγωγής και της διανομής του παραγόμενου πλούτου με βάση την συνεισφορά του καθενός αλλά και με τα ελάχιστα δυνατά κοινωνικά συνάλλακτικά κόστη. Η αποτυχία της αποκεντρωμένης λειτουργίας των διαφόρων τύπων σοσιαλιστικής οργάνωσης της κοινωνίας οδηγεί στην κατάρρευση των κεντρικά σχεδιαζόμενων οικονομιών και στην κακή απόδοση των υπολοίπων άλλων τύπων σοσιαλισμού. Η εξήγηση αυτού του φαινομένου οφείλεται στην θεμελιώδη αντίθεση της αποκέντρωσης με την θεώρία του κεντρικού τυρήνα της σοσιαλιστικής οργάνωσης της κοινωνίας που δεν αφήνει χώρο για την ανάπτυξη αποκεντρωμένων κοινωνικών και οικονομικών λειτουργιών. Αντίθετα ο στατικός τυρήνας των οικονομιών της αγοράς είναι το άτομο το οποίο αυτοκεντρωμένα, χωρίς κεντρική καθοδήγηση, με τις πράξεις του στην αγορά δημιουργεί την αυτορρυθμιζόμενη τάξη και οδηγεί την κοινωνία σε αποτελεσματικές μορφές οικονομικής οργάνωσης.

Abstract

Decentralization is the basic issue of a satisfactory performance of an economic system. A decentralized economic system achieves the maximum possible motivation of all the factors of the production and the distribution of the wealth of the society based on the contribution of each one